

PRATARMĖ

Praėjusiais metais pasirodė knyga *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“* (Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2008), kurioje publikuota penkiolika straipsnių, parašytų projekto *LDK paveldo „dalybos“* metu. Šis straipsnių rinkinys yra Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamo tęstinio projekto *LDK paveldo „dalybos“ II* dalis. Be to, jame yra keletas publikacijų, parengtų Vilniaus universitete 2008 m. lapkričio 20–22 d. vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija: tautinių naratyvų likimai*, dedikuotoje istoriko Zenono Ivinskio 100-osioms gimimo metinėms, skaitytų pranešimų pagrindu.

Tiek ankstesnėje, tiek šioje knygoje analizuojami iš tradicinių istoriografijų ateinantys stereotipiniai vaizdiniai, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (LDK) tautų bendrabūvio tradicijas orientuoti tapatumai bei įvairūs integraciniai procesai. Dar visai neseniai LDK buvo tiriama tik iš etnocentrinių pozicijų, o jos istorija buvo derinama prie lenkų, rusų, lietuvių, ukrainiečių ir baltarusių nacionalinių ideologijų ar net politinių interesų. Tai savaime vedė prie istoriografijos skirtybių ir konfliktų.

Tačiau istoriografijos ar tautinių istoriografijų konfliktų, – tad ir vidinių raidos poslinkių, – negalėjo paaiškinti tradicinės istoriografijos apžvalgos, kur dėmesys paprastai koncentruojamas atskirų tyrimų tematikos pristatymui ir anotavimui. Šių problemų negalėjo iki galo išspręsti ir romantizmo – pozityvizmo – sovietizmo kategorijomis operuojanti kultūrinė-istorinė istoriografijos raidos periodizacija, neekspliciuojanti skirtingos metodologinės projekcijos veiklų jau romantizmo epochos Lietuvos istorijos istoriografijoje (pvz., šios istoriografijos atstovais laikydama tokius skirtingus autorius kaip Joachimą Lelevelį, Simoną Daukantą ar Józefą Jaroszewiczių) ir negalinti atsakyti, ką pozityvaus paveldėjome iš komunizmo epochos. Kultūrinė-istorinė linija aiškintina iš Lenkijos kultūros istoriografijos perimta „pozityvizmo“ traktuotė, nepermaštyta ir nesuderinta su šiuolaikinėmis istoriografijos raidos koncepcijomis.

Istoriografijos istorijos raidos tyrimams konceptualų pagrindą suteikė šiai rai-
dai paradigmos sąvoką pritaikęs vokiečių istorikas Jörn'as Rüsen'as. Istoriografinę
paradigmą formuojančiais faktoriais yra laikoma: a) pažintiniai interesai; b) kon-
cepcijos; c) šaltinių tyrimo metodai; d) dėstymo formos; e) gyvenimo praktinės
orientacijos funkcijos. Šioje teorijoje operuojama tokiais pagrindinėmis paradi-
gmomis: pragmatizmu (ikimokslinė retorinė istoriografijos forma), istorizmu (su
vėlyvąja stadija, dažnai netiksliai vadinama pozityvizmu) bei istorizmo įveikos
arba moderniąja postistorizmo paradigma. Istorizmo įveikos paradigmomis lai-
komas marksizmas, prancūzų Analų mokykla, kliometrija, vokiečių socialinė is-
torija. Būtent šios mokyklos atstovai ir suformulavo istorizmo įveikos koncepci-
ją: pagrindinis dėmesys skirtinas struktūroms ir procesams, o ne veiksams ir
motyvams; socialinė istorija vietoje valstybės istorijos; analitiniai metodai ir aiški
teorinė orientacija; „postnaratyvinės“ argumentacinės dėstymo formos; istoriogra-
fijos socialinio, politinio ir kultūrinio sąlygotumo suvokimas. Pastarasis aspektas
šios mokyklos atstovams leido pagrįsti naują istorijos mokslo struktūros sampratą
(tyrimai – teorija – didaktika) bei sureikšminti istorinės sąmonės kategorijas. Taip
buvo atkreiptas dėmesys į pasaulėžiūrinių prielaidų reikšmę pažinimo procesui
bei sudarytos galimybės matyti scientistinei istoriografijos rai-
dai paralelinę pa-
saulėžiūrinių arba ideologinių paradigmų – didžiųjų pasakojimų („master narra-
tives“) – kaitą.

Paprastai išskiriami nacionalistiniai arba etnocentriniai, komunistiniai ir libe-
ralieji naratyvai (čia reikėtų pridurti ir krikščioniškąjį naratyvą). Tiesa, jau 1979 m.
Jean'as Francois'as Lyotard'as prakalbo apie šių naratyvų ribotumą ir mirtį. Eg-
zistuoja nuomonė, kad tokia naratyvų mirties konstatacija yra naujasis naratyvas,
leidžiantis konstruoti daugianaratyvinį arba daugiaperspektyvinį naratyvą ar
naratyvus – moterų, įvairių mažumų, mentalitetų ir kt. istorijas. Tačiau didžių-
jų naratyvų paradigmatica operuoja ir J. Rüsen'as bei jo mokyklos šalininkai.
J. Rüsen'as savaip svarsto etnocentrizmo ir jo įveikos problematiką, teigdamas tra-
dicinę etnocentrizmą koreliuojant su istorizmu. Jo sampratoje etnocentrizmo sąvo-
ka apima ir eurocentrizmą, – taigi ir liberalųjį Vakarų didįjį pasakojimą (Samuelio
Huntington'o koncepcijos kritika). Vis dėlto pats J. Rüsen'as, pripažindamas mo-
noperspektyvinių naratyvų ribotumą ir jų kritikos pagrįstumą, naratyvų mirties
sampratą laiko ribota, nes „nėra jokio kultūrinio identiteto be didžiųjų pasakoji-
mų“. Tai, be jokios abejonės, yra susiję su „dialektine sinteze“, t. y. kompromisine
Rüsen'o pozicija dėl tradicinės istorinės istoriografijos naratyvizmo ir istorizmo
įveikai atstovaujančių paradigmų, akcentuojančių analitines, o ne hermeneutines
tyrimų strategijas. Taigi iš pirmo žvilgsnio žengdamas žingsnį atgal, jis tarsi per-
žengia istorizmo įveikai priskirtinos vokiečių socialinės istorijos mokyklos ribas,

formuodamas vientisą istorinės sąmonės ir istorinės kultūros studijų programą, akcentuojančią polilogo tarp įvairių istorinės sąmonės perspektyvų būtinybę, o tai jau akivaizdžiai priskirtina postmodernistinėms paradigmoms. Svarbiausia išvada tokia: postmodernistinis daugiaperspektyvinis požiūris yra būtina prielaida tiriant tuos istorijos objektus, dėl kurių konfliktavo tradicinės nacionalistinės istoriografijos. Kita vertus, daugiaperspektyvumo požiūriu ne tik toleruojami įvairūs požiūriai į praeitį, bet ir akcentuojama istorijos mokslo bei istoriko pareiga ne suniveliuoti skirtingus požiūrius, o aktyviai ugdyti savarankiškus tautinius ir kultūrinius identitetus. Istoriko tikslas yra ne tik ieškoti bendro vardiklio, bet ir padėti įvairiems identitetams surasti korektiškas formules, leidžiančias jiems koegzistuoti bei atverti perspektyvą įvairių istorinių sąmonių pavidalų dialogams, o ne konfliktams. Daugiaperspektyvinėje metodologijoje tyrėjo požiūris objektyvėja tada, kai siekiama „santarvinio objektyvumo“, o istorinės sąmonės perspektyva nukreipiama į šalies ar viso regiono istorijos, savos civilizacijos ar net bendražmo-giškojo lygmens aukštumas.

Iš „didžiųjų pasakojimų“ ypatingo vaidmens pripažinimo, regis, gimsta naujų naratyvų konstravimo programos (Pier Nora, Hagen Schulze), gavusios metaforišką „atminties vietų“ pavadinimą. Jos, priimdamos daugiaperspektyvumą kaip principą (nes „atminties vietos“ turi būti disonuojančių „atminčių“ susitikimo vieta), konstruoja naują ir atvirą, tiek nacionalistinį, tiek ir liberalųjį naratyvą peržengiantį „didįjį pasakojimą“. Reikėtų specialaus svarstymo, kaip šie „atminties vietų“ konceptai koreliuoja su liberaliojo arba „pilietinio nacionalizmo“ konceptais. Vis dėlto minėtoje koncepcijoje paprastai kalbama apie daugiakultūriškumo problemą, t.y. valstybės ir kultūrinių mažumų santykių problemą, o mes svarstome nacionalinių istoriografijų santykių klausimą, kol kas apsiribodami koreliacija tarp istorizmo, kaip istorines atskirības akcentuojančios metodologijos, ir tautos fenomeną iškeliančio nacionalizmo (nors tai gali būti siejama ir su romantiniu pragmatizmu). Ne veltui būtent „objektyvusis“ istorizmas kėlė didžiausius konfliktus tarp atskirų istoriografijų dėl jų Tėvynių garbės.

Istoriografijos paradigminės kaitos teorija dėl specifinių priežasčių sunkiai sklinasi kelia į mūsų regiono istoriografijas, kurios net ir šiandien dažnai išsitenka tik tarp pirmų dviejų scientistinės paradigmaticos grandžių – pragmatizmo ir istorizmo (kūrybiška orientacija į marksizmą ar Analų mokyklą buvo išimtis netgi lenkų ir rusų istoriografijoje, tad ką ir kalbėti apie sovietinių respublikų istoriografijas). Vidurio ir Rytų Europos regiono istoriografijoms būdingas istorizmas patyrė įvairių evoliucijų, nutolo nuo klasikinių pavidalų, tačiau išliko iki mūsų dienų. Tai sąlygojo ne vien tik komunizmas Vidurio Rytų Europoje, atitolinęs šio regiono istorikus nuo idėjinių partnerių paieškų Vakaruose. Tiek formuojantis moderniosioms

tautoms ir tautinėms valstybėms XIX–XX a. sandūroje, tiek komunizmo epochoje kaip alternatyva oficialiajam diskursui (ypač Lenkijoje), tiek griuvus komunizmui – visais laikotarpiais istoriografijos natūraliai buvo veikiamos įvairių ideologijų bei pačios konstravo nacionalines ideologijas ir tai, ką šiandien vadiname didžiaisiais etnocentriniais, arba tautiniais, naratyvais, kurie savo ruožtu koreliavo su istorizmo įsišaknijimu.

Taigi ir vėl Vidurio Rytų Europos istoriografijos, priverstinai pergyvenusios komunistinio istorinio naratyvo spaudimą ir, atrodo, nesuspėjusios perprasti alternatyvaus minėtiems požiūriams liberaliojo naratyvo, yra kitoje tyrimų strategijos fazėje negu Vakaruose dirbantys praeities tyrinėtojai. Liberalieji (juo labiau daugiaperspektyviniai) naratyvai tebėra išimtis. Tuo tarpu matome, kad LDK istorija šiandien niekaip neįtelpa į tradicinius tautinius naratyvus. Tai suprato jau Z. Ivinskis, formavęs eurocentrinį krikščioniškąjį naratyvą. Tačiau šiandien ir tokio žvilgsnio jau nepakanka. LDK suvoktina kaip aktyvus istorinis subjektas, jungęs dvi civilizacines tradicijas – lotyniškąją ir bizantinę. LDK buvo būdingas neįpras-tas tam metui daugiakonfesiškumas ir daugiakalbiškumas, o tai savaime jau perša mintį apie liberaliųjų ir daugiaperspektyvinių naratyvų aktualumą.

Taigi norint įveikti istorinio paveldo nacionalizaciją, pastaruoju metu siekiama atidžiau pažvelgti į LDK politinės, socialinės ir kultūrinės integracijos procesų (tokių, kaip LDK „politinės tautos“ ir daugiasluoksnės įvairių luomų etnopolitinės savimonės formavimasis bei rusėnų literatūra kaip kultūrinės integracijos modelis) tyrimus. Kartu verta nagrinėti LDK paveldo likimą ir LDK idėjos transformacijas XIX–XX a. ir dabarties politinėse vizijose, istoriografijose bei praktikose: carinės Rusijos valdžios, lietuvių tautinio atgimimo veikėjų bei Lietuvos lenkų požiūrį į LDK tradiciją, LDK įvaizdį šių dienų lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų, lenkų ir kitų užsienio šalių istoriografijose bei istorinėje atmintyje. Svarbi ir iki šiol mažai Lietuvoje tirta problema yra istorikų regioniniu-tipologiniu požiūriu konstruojama LDK erdvė.

Aštuoniolika šio rinkinio straipsnių suskirstyti į tris skyrius. Pirmajame skyriuje tiriama istorikų regioniniu-tipologiniu požiūriu konstruojama LDK erdvė, LDK daugiakultūriškumas, tolerancijos idėjos sklaida bei tarpkonfesinių santykių praktika XVI–XVIII a. Gilinamasi į tokius LDK integracijos procesus kaip *politinės tautos* formavimasis bei skirtingų kultūrinių tradicijų koegzistavimas vienoje valstybėje (rusėnų literatūros atvejis). Antrajame skyriuje analizuojama nacionalinių istoriografijų formavimasis ir LDK paveldo „dalybos“ XIX–XX a. pirmojoje pusėje. Du skyriaus straipsniai skirti aptarti žymaus lietuvių istoriko Zenono Ivinskio, kurio gimimo šimtmetį paminėjome 2008 m., kūrybinį palikimą. Trečiojo skyriaus straipsniai skirti kai kurioms LDK istorijos ir jos paveldo problemoms šiuolaikinėje

Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Rusijos istorijos politikoje ir istorinėje kultūroje nagrinėti.

Dėl savo tematikos ir tyrinėtojų kompetencijos tęstinis mokslinių tyrimų projektas *LDK paveldo „dalybos“*. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija* yra kompleksinis bei tarptautinis. Jis apima svarbias humanitarinių ir socialinių mokslų sandūros problemas. Tikimės, kad projektas ir jo metu parengti du straipsnių rinkiniai prisidės ne tik prie LDK tradicijų tyrimo metodologijos ir istorinės Lietuvos etninių grupių tapatybių formavimosi XIV–XXI a. pradžioje sampratos atnaujinimo, bet ir prie aktualių Lietuvos, taip pat Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos ir iš dalies Rusijos visuomenių istorinės kultūros ir istorinės atminties problemų gilesnio svarstymo.

*Alfredas Bumblauskas,
Grigorijus Potašenko*